

Óvodás és kisiskolás gyermekek beszédéről

Az emberi élet egyik legnagyobb csodája az a folyamat, ahogyan a kisgyermek birtokba veszi az anyanyelvét. Thiruvalluvar költő és filozófus mondta: „A lant hangját legszebbnek csak az mondja, aki sosem hallotta gyermeke gügyögését.” A csecsemő gögicselésének kedvessége, a kisgyermek első szavainak megjelenése nagy öröm az egész család számára. A szavak összekapcsolása, az első versikék megtanulása az óvodában mind a fejlődés „állomásai”. A nyelvtudomány számára a kezdetektől az egyik legfontosabb kérdés az volt, hogy miként sajátítja el a gyermek a nyelvet, hogyan bővül a szókincse, milyen lépésekben történik a nyelvtani rendszer kiépülése. A látványosabb mennyiségi és minőségi változások a gyermek első életéveiben zajlanak, ezért a kutatások főként az első hat év nyelvi fejlődésére fókuszáltak. Az anyanyelv-elsajátítás azonban nem zárul le az óvodáskor végén, hanem egész életen át tartó folyamat. Lőrincze Lajos szavaival: „Ismergetjük, tanuljuk egész életünkben anyanyelvünket is, ezt a sokszínű, sokarcú csodát. S minél jobban megismerjük, annál szebbnek, gazdagabbnak, csillogóbbnak látjuk.”

A nemzetközi és a magyar szakirodalomban ennek megfelelően az elmúlt évtizedekben egyre több kutatás foglalkozott az óvodás és kisiskolás gyermekek beszédjellemzőinek leírásával is. A beszédhangok artikulációjával kapcsolatos kutatások azt mutatták, hogy a kisiskolások beszédhang-képzése már stabilabb, mint az óvodásoké, de még nem annyira, mint a felnőtteké. Nagy egyéni különbségek vannak a gyermekek beszédében a magánhangzók ejtésében – nagyobbak, mint a felnőtteknél. Az artikulációs gesztusok megszilárdulásának folyamata a mássalhangzók esetében is kimutatható kisiskolás korban.

Változik a gyermekek alaphangmagassága is. A csecsemők gégejének mérete – nemtől függetlenül – nagyjából egyforma, ezáltal a gyermekek hangmagassága, hangszíne, hangterjedelme és a beszédben használt hangfekvése nagyjából egyforma. Ez a gyermekhang a pubertás idején, hormonális hatásra változik meg; a mutálás eredményeként elkülönül egymástól a férfi és női hang. A nemzetközi kutatások különböző életkorokra teszik ennek idejét; de abban nagyjából megegyeznek az eredmények, hogy a folyamat a lányoknál és a fiúknál nem egy időben zajlik le. A gyermekek beszédében az alaphangmagasság nagyobb változásokat mutat egy közlésen belül, mint a felnőtteknél (beszédük dallamosabb benyomást kelthet), továbbá jellemzőbb az emelkedő dallam a közlésegység vége felé. Ez a jellegzetes dallamemelés szintén hozzájárul a gyermekek beszédéről kialakult perцепciós benyomáshoz.

Az óvodásokhoz képest a kisiskolások hosszabb beszédszakaszokat hoznak létre, a beszédszünetek időtartama csökken, a beszédtempó nő. Ez a szünetekre és tagolásra vonatkozó változás a kognitív fejlődésnek köszönhető, a gyermekek egyre jobban képesek összehangolni a beszédtervezési és kivitelezési folyamatokat.

A szókincs állandóan bővül; kutatások szerint az óvodásokéhoz képest harmadik osztályra a gyermekek aktivált szavainak száma kétszeresére nő. Az iskolában a gyermekek nemcsak az írott nyelvet, hanem speciális szókincset is elsajátítanak, a nyelvi tudatosságuk tovább fejlődik. Az új nyelvi közegbe való kerüléssel gyarapodik a beszédtapasztalat különböző beszédhelyzetekben, a tanulók egyre nagyobb rutint szereznek a hangos megszólalásban. Kutatási eredmények szerint az első osztályos iskolások az óvodásokhoz képest már nagyobb arányban használnak többféle bővítményeket, névmásokat, névmási határozószavakat, ragozott főnévi igeneveket, változatos igeidőket. A nehezebb toldalékok, vagy ikes igék ragozása ugyanakkor még ebben az életkorban is okozhat problémát, a felnőttekéhez hasonló nyelvtani rendszer csak kilenc éves korra épül ki teljesen.

Már a gyermekkori beszédben is jelen vannak a megakadásjelenségek, amelyek a beszédtervezés és kivitelezés egyidejű működéséből adódnak: miközben beszélünk, ezzel párhuzamosan már a közlés folytatását tervezzük. A gyermekek a megakadásjelenségek formáit és használatát a nyelvi szabályokkal együtt sajátítják el, ebben a mintakövetésnek és a saját beszédtapasztalatnak egyaránt szerepe van. A hezitálás (a köznyelvben *özés*nek nevezik)

például egy ilyen jelenség; már a két-három éves gyermekek közléseiben is adatolták a felnőttekhez hasonló használattal és időtartammal: kisgyermekek is gyakran öznek, ha bizonytalanok a közlés folytatásában vagy éppen gondolkodnak a feltett kérdésre adandó válaszon. A gyermekek beszédében előfordulnak a felnőtteknél tapasztalt egyéb megakadások is, például ismétlések (például *ha ha kimegyek*), újraindítások (*az any anyukámnak*), téves kezdések (*foglalkoz így kézműves dolgokat*) vagy sorrendiségi hibák (*egyfomra egyforma*). Grammatikai hibák ritkábban adatolhatók a kisiskolások beszédében, mint az óvodásoknál; de azért ritkán előfordulnak ebben az életkorban is egyeztetési hibák (*ilyen helikopter pásztázzák körül*), nem megfelelő szóalak vagy szótő aktiválása (*sok olyan szavat megtanulunk*), névelő hiánya (*fiúk játszanak fogót*), szórendi tévesztés (*a matekból igazából csak kicsit jó vagyok*), nem megfelelő toldalék vagy vonzat használata (*szoktam gyakorolni a pingpongból; fogom a mikrofont és tátogok benne ti. bele*).

Saját beszédünket folyamatosan ellenőrizzük a kivitelezés közben: tartalmazott-e valamilyen hibát, megfelelt-e a közlés módja a témának, a beszédhelyzetnek, a beszédpartnernek stb. Ez a mechanizmus az önmonitorozás, amelynek nagymértékű fejlődése, valamint az önjavítás képességének alapfokú kialakulása nagyjából hatéves korra tehető. Kutatások szerint óvodáskor végétől kisiskolás korban nemcsak folyamatosan csökken a beszédben előforduló hibák aránya, hanem a gyermekek egyre nagyobb arányban javítják is azokat (például javították, ha nem azt a szót mondták ki először, amelyiket akarták: *szoktam csinálni játszani*).

A gyermeknyelvi kutatások egyik legnagyobb tanulsága, hogy az anyanyelv-elsajátítás kései szakaszaiban a fejlődés nem lineáris, illetve a változások (pl. beszédtempó, szünetek hossza, megakadásjelenségek gyakorisága) nem feltétlenül évről évre következnek be, hanem csak nagyobb időtávlatban igazolhatók.

A tipikus beszédfejlődés mennyiségi és minőségi változásainak leírása nemcsak a tudomány, hanem a pedagógia és a gyógypedagógia számára is nagyon hasznos eredményekkel szolgál. Ha sikerül minél nagyobb mintán definiálni a tipikus fejlődésű gyermekek beszédjellemzőit, az hozzájárul az atipikus működések, beszéd- és nyelvi zavarok minél korábbi diagnosztizálásához és a terápia megfelelő irányának kijelöléséhez. Annál is inkább, mivel még tipikus fejlődés esetén is gyakori, hogy kisebb-nagyobb elmaradások jellemzik a kisiskolások nyelvi fejlettségét, az oktatás ugyanakkor az életkorspecifikus folyamatokra épít. A nyelvi teljesítmény eltérő szintje kihathat az egész tanulási folyamat sikerességére.

Horváth Viktória
tudományos munkatárs
MTA Nyelvtudományi Intézet